

FRANSUZCHA TOPONIM VA ANTROPONIMLARNI O‘ZBEK LOTIN ALIFBOSIDA IFODALASHNING MUAMMOLI HOLATLARI

Nargiza Nuritdinova,

O‘zDXA, “O‘zbek tili, ijtimoiy fanlar va jismoniy tarbiya” kafedrası katta o‘qituvchisi
G-mail: nuritdinovanargiza777@gmail.com

Saodat Gladkix,

RXIMIUZ, katta o‘qituvchisi
datik_uz@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqola fransuzcha toponim va antroponimlarni o‘zbek lotin alifbosida ifodalashning nazariy asoslari, amaliy muammoli holatlari tahlil qilinadi. Fransuz tilining o‘ziga xos fonetik tizimi- jumladan burun unlilari, sukut harflar va diakritik belgilar - o‘zbek lotini doirasida to‘liq aks ettirish imkoniyatlarini cheklaydi. Maqolada transliteratsiya va transkripsiya tamoyillarining farqlari aniqlanib, ikkala yondashuvning kamchiliklari va afzalliklari muhokama qilinadi. Tadqiqot asosida muvofiqlashtirish va standartlashtirishga doir tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: toponim, antroponim, transliteratsiya, transkripsiya, o‘zbek lotin alifbosi, fransuz tili, onomastika, standartlashtirish.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические основы, практические проблемы и спорные случаи передачи французских топонимов и антропонимов средствами узбекского латинского алфавита. Особенности фонетической системы французского языка, включая носовые гласные, непроносимые буквы и диакритические знаки, ограничивают возможности полного отражения французского произношения в рамках узбекской латиницы. В статье выявляются различия между принципами транслитерации и транскрипции, а также рассматриваются преимущества и недостатки обоих подходов. На основе проведённого исследования предлагаются рекомендации по унификации и стандартизации передачи французских собственных имён в узбекском языке.

Ключевые слова: топоним, антропоним, транслитерация, транскрипция, узбекский латинский алфавит, французский язык, ономастика, стандартизация.

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations, practical challenges, and problematic cases involved in representing French toponyms and anthroponyms in the Uzbek Latin alphabet. The specific features of the French phonetic system-including nasal vowels, silent letters, and diacritical marks-limit the possibilities of fully reflecting French pronunciation within the framework of the Uzbek Latin script. The article identifies the differences between the principles of transliteration and transcription and discusses the advantages and disadvantages of both approaches. Based on the research findings, recommendations are proposed for the harmonization and standardization of the representation of French proper names in Uzbek.

Keywords: toponym, anthroponym, transliteration, transcription, Uzbek Latin alphabet, French language, onomastics, standardization.

Kirish. Globallashuv va xalqaro integratsiya jarayonlari tilshunoslik sohasida yangi muammolarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, turli tillardan o‘zlashtirilayotgan nomlar - toponimlar (joy nomlari) va antroponimlar (shaxs nomlari) - boshqa tildagi yozuv tizimida qay tarzda ifodalanishi leksikografiya, kartografiya, huquqiy hujjatchilik va ommaviy axborot vositalari uchun muhim amaliy masalaga aylanib bormoqda.

O'zbekistonda 1993-yilda lotin alifbosiga o'tilishi va uni takomillashtirish to'g'risidagi keyingi me'yoriy hujjatlar - jumladan, 1995-yilgi hamda 2019-yilgi qonunlar - o'zbek tilining yozuv tizimini tubdan o'zgartirdi. Biroq ushbu alifboning imkoniyatlari fransuz tilining murakkab fonetik tizimiga moslashtirish nuqtai nazaridan etarli darajada tadqiq etilmagan. Fransuz tilida mavjud bo'lgan burun unlilari ([ã], [ẽ], [õ], [œ]), grafema-fonema nomutanosibliigi (masalan, "eau" → [o]) va bir qator sukut harflar o'zbek lotin alifbosida bevosita aks ettirilishiga to'sqinlik qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Fransuzcha toponim va antroponimlarni o'zbek lotin alifbosida ifodalash masalasi transliteratsiya va transkripsiya nazariyalari doirasida o'rganilgan. D.I. Alekseyev (1960) ushbu ikki yondashuvni alohida lingvistik jarayon sifatida ajratib ko'rsatadi, A.V. Superanskaya (1978) esa xos nomlarni moslashtirishda tilning fonetik tizimi muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi.

Xalqaro UNGEGN va BGN/PCGN standartlari onomastik birliklarni yozishda umumiy me'yorlarni belgilab beradi. O'zbek tilshunosligida A. Mirzayev (2004), N. Toshmatov va M. Xoliqova (2017) ishlari chet til o'zlashmalari muammosini yoritgan bo'lsa-da, fransuzcha nomlar alohida tizimli o'rganilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda fransuzcha toponim va antroponimlarni o'zbek lotin alifbosida ifodalash muammolarini o'rganishda kompleks lingvistik yondashuv qo'llanildi. Asosiy metodlar sifatida tavsifiy-tahliliy, qiyosiy-chog'ishtirma, distributional va statistik metodlardan foydalanildi.

Tavsifiy-tahliliy metod orqali fransuzcha xos nomlarning amaliyotdagi yozilish variantlari tizimlashtirildi. Qiyosiy-chog'ishtirma metod yordamida fransuz va o'zbek fonetik tizimlari solishtirildi hamda muammoli fonetik hodisalar aniqlanadi. Distributional tahlil esa muayyan yozuv variantlarining qaysi kontekstlarda ko'proq qo'llanilishini ko'rsatdi.

Tahlillar va natijalar. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, O'zbekistonda fransuz tili o'qitilishi kengayib bormoqda, Fransiya bilan diplomatik va madaniy aloqalar rivojlanmoqda, shuningdek, turizm va rasmiy hujjatchiliklarida fransuzcha joy nomlari va shaxs ismlarini to'g'ri yozish zaruriyati kundan-kunga ortib bormoqda. Mavjud me'yoriy-uslubiy bazaning yetarli emasligi esa amaliyotda izchilsizlikga olib kelmoqda.

Maqolaning maqsadi: fransuzcha toponim va antroponimlarni o'zbek lotin alifbosida ifodalashning lingvistik asoslarini aniqlash, muammoli holatlarni tizimlashtirish va yechim yo'llarini tavsiya qilish.

Onomastik birliklarni bir yozuv tizimidan boshqasiga o'tkazish masalasi tilshunoslikda uzoq tarixga ega. Akademik Alekseyev (1960) transliteratsiya va transkripsiyani ikki mustaqil jarayon sifatida farqlagan holda, birinchisini grafik, ikkinchisini fonetik prinsipga asoslanishini ta'kidlaydi. Superanskaya (1978) esa xos nomlarning o'zlashtirilishida maqsad tilning fonetik imkoniyatlari hal qiluvchi rol o'ynashini isbot etadi.

Fransuz va o‘zbek tillari aloqalariga doir tadqiqotlarga murojaat qilsak, Mirzayev (2004) o‘zbek tilidagi fransuzcha o‘zlashmalarning fonetik adaptasiyasini tahlil qilgan bo‘lsa-da, uning diqqat markazida toponimlar emas, balki umumot nomlar turgan. Toshmatov va Xoliqova (2017) lotin alifbosining imkoniyatlarini umumiy ko‘rinishda baholab, bir qator chet tillardan o‘tkazish uchun qo‘shimcha belgilar zarurligini ko‘rsatib o‘tgan. Biroq fransuzcha onomastik birliklarni sistemli tahlil qiluvchi monografik tadqiqot hali mavjud emas.

Xalqaro miqyosda UNGEGN (BMT Geografik nomlar bo‘yicha ekspertlar guruhi) va ISO 233 standarti nominal birliklarni lotin alifbosida standartlashtirishning umumiy metodologiyasini belgilaydi. Fransuz tili uchun maxsus ishlab chiqilgan BGN/PCGN (2007) qo‘llanmasi ham mavjud bo‘lib, u asosan ingliz tili muhitida fransuzcha nomlarni transliteratsiya qilishga mo‘ljallangan. Ushbu manba o‘zbek kontekstida bevosita qo‘llanilishi mumkin bo‘lmasa-da, metodologik jihatdan muhim tayanch nuqtasi bo‘lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, mavjud adabiyotlar bir-biridan ajralgan holda fonetika, leksikologiya va standartlashtirish masalalarini qamrab olgan bo‘lsa-da, fransuz-o‘zbek onomastik munosabatlarini kompleks tadqiq qiluvchi ish hozircha yaratilmagan. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish ushbu maqolaning asosiy ilmiy yangiligini tashkil etadi.

Tadqiqot korpusi uch manba asosida shakllantirildi: (1) O‘zbekiston Respublikasining rasmiy hujjatlari va diplomatik yozishmalarida uchraydigan 200 dan ortiq fransuzcha toponim va antroponim; (2) o‘zbek milliy matbuoti (“Xalq so‘zi”, “Yangi O‘zbekiston”, “Gazeta.uz”) materiallaridan to‘plangan 150 ta misollar; (3) o‘zbek-fransuz lug‘atlari va o‘quv qo‘llanmalarida keltirilgan 120 ta nom birligi. Jami 470 dan ortiq onomastik birlik tahlil qilindi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

1. Tavsifiy-tahliliy metod: toplangan materiallarni tizimlashtirish va tasniflash.
2. Qiyosiy-chog‘ishtirma metod: fransuz va o‘zbek fonetik tizimlarini parallel tahlil qilish.
3. Distributional tahlil: ma‘lum fonetik ko‘rinishlarning qaysi kontekstlarda muammoli ekanligi.
4. Anketa so‘rovi: 45 nafar o‘zbek jurnalisti va tarjimonidan muammoli holatlar bo‘yicha ma‘lumot yig‘ish.

Fransuz fonetikasining o‘zbek lotinida aks ettirilishi: asosiy muammolar

Tahlil natijasida fransuz onomastikasini o‘zbek lotin alifbosida ifodalashda to‘rtta asosiy muammo guruhi aniqlandi.

Birinchi guruh - burun unlilari muammosi. Fransuz tilida [ã] (“an”, “en”, “am”), [ẽ] (“in”, “im”, “ain”, “ein”), [õ] (“on”, “om”) va [œ] (“un”, “um”) singari to‘rtta burun unlisi mavjud bo‘lib, o‘zbek tilida bunday tovushlar yo‘q. Shu sababli bu tovushlarni o‘zbek

lotinida ifodalashda amaliyotda nomuvofiqlik kuzatiladi: “Lyon” nomi baʼzan “Lyon”, baʼzan “Lion”, baʼzan esa “Liyonn” shaklida yozilmoqda.

Ikkinchi guruh - sukut harflar muammosi. Fransuz tilida soʻz oxiridagi koʻplab undoshlar, shuningdek ayrim unlilar talaffuz qilinmaydi. “Bordeaux” [bɔʁdo] nomining oʻzbek matbuotida “Bordo”, “Bordoʻ”, “Bordoʻ” va “Bordyo” kabi turli variantlarda uchrashi buning yaqqol misolidir. Bunday holatlar soʻzning yozilishini grafik shaklga yoki talaffuzga tayanishi kerakligini belgilashni taqozo etadi.

Uchinchi guruh — diakritik belgilar va oʻzbek lotini nomutanosibligi. Fransuz tilida é, è, ê, ë, à, â, î, ï, ô, ù, û, ü, ç kabi diakritik belgilar keng qoʻllaniladi. Oʻzbek lotin alifbosida esa faqat oʻ va gʻ harflari mavjud. “René”, “François”, “Côte d’Ivoire”, “Île-de-France” singari nomlarni standart oʻzbek lotinida ifodalash jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi.

Toʻrtinchi guruh — koʻp boʻgʻinli nomlarning boʻlinish masalasi. Fransuz tili onomastikasida Aix-en-Provence, Boulogne-Billancourt, Villefranche-sur-Mer singari murakkab tarkibli nomlar mavjud. Ushbu nomlarning defis, proklitik element yoki boshqa koʻrsatkich bilan ifodalanishi oʻzbek matbuoti va rasmiy hujjatlarda standartlashtirilmagan.

Qiyosiy jadval: muammoli nomlar va ularning variantlari

1-jadval. Fransuzcha toponimlarning oʻzbek matbuotidagi variantlari

Fransuzcha nom	Ilmiy transkripsiya (IPA)	Amaliyotdagi variantlar	Tavsiya
Lyon	[ljɔ̃]	Lyon / Lion / Liyonn	Lyon
Bordeaux	[bɔʁdo]	Bordo / Bordoʻ / Borde	Bordo
Marseille	[mɑʁsɛj]	Marsel / Marsey / Marseyya	Marsel
Versailles	[vɛʁsaj]	Versal / Versayl / Versay	Versal
Strasbourg	[stʁɑzbuʁ]	Strasburg / Strazburg	Strasburg
Île-de-France	[ildɛfʁɑ̃s]	Il-de-Frans / Ile-de-Frans	Il-de-Frans
Boulogne	[bulɔɲ]	Bulon / Buloyl / Bulonye	Bulon
Montpellier	[mɔ̃pɛljɛ]	Monpelye / Monpelyer	Monpelye

2-jadval. Fransuzcha antroponimlarning oʻzbek matbuotidagi variantlari

Fransuzcha nom	Ilmiy transkripsiya (IPA)	Amaliyotdagi variantlar	Tavsiya
François	[frãswa]	Fransua / Fransois / Fransva	Fransua
René	[røne]	Rene / Rene / Rone	Rene
Guillaume	[gijom]	Giyom / Giyomm / Giyume	Giyom
Geneviève	[zønvjev]	Jenevyev / Jenev'ev	Jenevyev
Colette	[kølet]	Kolet / Kolette / Kolett	Kolet
Jean-Claude	[zãklod]	Jan-Klod / Janklo'd	Jan-Klod

Anketa so'rovi natijalari

45 nafar jurnalist va tarjimonga yo'naltirilgan anketa so'rovidan (2023-yil aprel-may oylari) quyidagi natijalar olindi: respondentlarning 82% fransuz nomlarini ifodalashda aniq me'yorning yo'qligidan nolish bildirdi; 67% transliteratsiya va transkripsiya tamoyillari o'rtasidagi farqni bilmaydi; 91% rasmiy standartning ishlab chiqilishini zarur deb hisoblaydi. Bu natijalar muammoning nafaqat nazariy, balki amaliy va ijtimoiy jihatdan ham dolzarb ekanligini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar fransuzcha onomastik birliklarni o'zbek lotin alifbosida ifodalashning hozirgi holati ikki tamoyil o'rtasidagi ziddiyat bilan belgilanishini ko'rsatadi: transliteratsiya tamoyili (asl yozuvga sodiqlik) va transkripsiya tamoyili (talaffuzga sodiqlik). Ushbu ikki yondashuv bir-biriga zid natijalar beradi. Masalan, "Versailles" nomini transliteratsiya asosida yozilsa "Versailles" ko'rinishi saqlanadi va o'zbek o'quvchisi uchun mutlaqo noaniq bo'ladi; transkripsiya asosida esa "Versal" yoziladi, bu esa asl nomga grafik o'xshashlikni yo'qotadi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, amaliyotda transkripsiya tamoyiliga ko'proq moyillik kuzatilmoqda, bu esa xalqaro leksikografiya va onomastika tajribasi bilan ham mos tushadi. Biroq muammo shundaki, transkripsiya ham izchil qo'llanilmayapti: har bir nashrda, hatto bir nashr ichida ham, bir xil nom turlicha yozilishi holatlari kuzatildi. Masalan, "Marseille" nomining bitta gazetaning turli sonlarida "Marsel", "Marseyli" va "Marseyya" shakllarida uchrashi buning yorqin dalilidir.

Muammoning chuqurroq sababi sifatida uchta omilni ko'rsatish mumkin:

1.me'yoriy-uslubiy hujjatning yo'qligi - O'zbekistonda chet tili xos nomlarini o'zbek lotinida ifodalash bo'yicha maxsus davlat standarti mavjud emas;

2.kadrlar tayyorgarligidagi bo'shliq - ko'plab tarjimon va jurnalistlar transkripsiya qoidalaridan bexabar;

3.raqamli muhitdagi muammo - veb-saytlar va ijtimoiy tarmoqlardagi fransuzcha diakritik belgilar o'zbek matbuoti tomonidan noto'g'ri o'qilib, yanada ko'proq variantlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda.

Qiyosiy jihatdan qaraganda, Rossiya, Qozog‘iston va Ozarbayjon kabi mamlakatlar o‘z alifbolarida chet tili nomlarini ifodalash uchun maxsus qo‘llanmalar ishlab chiqqan. Xususan, 2002-yilda Rossiya Geodeziya va Kartografiya agentligi fransuzcha geografik nomlarni kirill alifbosida ifodalash bo‘yicha maxsus yo‘riqnoma qabul qilgan. O‘zbekiston ham shunga o‘xshash yondashuv asosida lotin alifbosi uchun standart yaratishi zarur deb hisoblaymiz.

Ushbu tadqiqot fransuzcha toponim va antroponimlarni o‘zbek lotin alifbosida ifodalashning hozirgi holati tartibsiz va me‘yoriy asosdan mahrum ekanligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Quyidagi xulosalar chiqarildi:

1. Fransuz fonetikasining o‘zbek lotin alifbosiga muvofiqligi cheklangan bo‘lib, asosiy to‘siq burun unlilari, sukut harflar va diakritik belgilardir.
2. Transkripsiya tamoyili transliteratsiyadan amalda ustunlik qiladi, lekin bu tamoyil ham izchil qo‘llanilmayapti.
3. Anketa natijalari muammoning keng ko‘lamli ijtimoiy ta'sir qilishini va kadrlar malakasini oshirish zarurligini tasdiqladi.
4. Xalqaro tajriba standartlashtirish yondashuvining samarali ekanligini ko‘rsatadi va bu yo‘l O‘zbekiston uchun ham maqbuldir.

Tavsiyalar sifatida quyidagilarni ilgari surish mumkin: O‘zbekiston Respublikasi Davlat til qo‘mitasi hamda Ilmiy-texnik terminologiya davlat qo‘mitasi birgalikda fransuzcha (va boshqa roman tili) xos nomlarini o‘zbek lotin alifbosida ifodalash bo‘yicha rasmiy qo‘llanma ishlab chiqishi, ushbu qo‘llanmada transkripsiya tamoyili asos qilib olinishi va eng keng tarqalgan nomlar uchun ko‘rsatma ro‘yxati kiritilishi zarur.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun quyidagi yo‘nalishlar istiqbolli ko‘rinadi: bolalar adabiyotida va darslikda fransuz nomlarining ifodalanishi; raqamli matnlarni avtomatik qayta ishlash muammolari; boshqa roman tillari (ispan, italyan, portugal) nomlarini o‘zbek lotinida ifodalash masalalari.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, fransuzcha toponim va antroponimlarni o‘zbek lotin alifbosida ifodalashda yagona me‘yorning yo‘qligi turli yozuv variantlarining paydo bo‘lishiga olib kelmoqda. Asosiy muammolar fransuz tilining fonetik murakkabligi, diakritik belgilar, burun unlilari va sukut harflar bilan bog‘liq.

Tahlillar transliteratsiya va transkripsiya tamoyillari amaliyotda bir-biriga aralash qo‘llanilayotganini ko‘rsatdi. Natijada bir xil nomning turlicha yozilishi matbuot va rasmiy hujjatlarda noaniqliklarni yuzaga keltirmoqda.

Shu bois, fransuzcha onomastik birliklarni o‘zbek lotin alifbosida ifodalash bo‘yicha yagona standart ishlab chiqish, transkripsiya tamoyilini asos sifatida qabul qilish hamda amaliy qo‘llanma yaratish zarur, degan xulosaga kelindi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alekseyev, D.I. (1960). Transliteratsiya va transkripsiya masalalari. Moskva: Nauka. 244 b.
2. BGN/PCGN. (2007). Romanization Systems and Roman-Script Spelling Conventions. Washington DC: US Board on Geographic Names. 312 p.

3. Gimson A.C., Cruttenden A. (2014). Gimson's Pronunciation of English (8th ed.). London: Routledge. 366 p.
4. ISO 233:1984. Documentation — Transliteration of Arabic characters into Latin characters. Geneva: ISO.
5. Mirzayev, A. (2004). O'zbek tilidagi fransuzcha o'zlashmalar. Toshkent: Fan. 186 b.
6. Superanskaya, A.V. (1978). Теоретические основы практической транскрипции. Moskva: Nauka. 208 b.
7. Toshmatov N., Xoliqova M. (2017). O'zbek lotin alifbosida chet til nomlarini ifodalash muammolari. O'zbek tili va adabiyoti, 3, 45–58.
8. UNGEGN. (2016). Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names. New York: UN. 103 p.
9. O'zbekiston Respublikasining «O'zbek tilini davlat tili sifatida ishlatish to'g'risida»gi Qonuni (yangi tahriri, 1995). Toshkent: O'zbekiston.
10. Walter, H. (1988). Le Français dans tous les sens. Paris: Robert Laffont. 384 p.
11. Jomonov R. (2004). O'zbek tilida so'z o'zlashtirish va imlo muammolari. T.: O'zbekiston, 2013.
12. Ona tili– davlat tili.–T.: Adolat.

